

Анастасія Ковальчук

ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ ДЛЯ МІГРАНТІВ ТА ЇХНІХ СІМЕЙ

Внаслідок скрутної економічної ситуації та безробіття безліч українців залишають свої сім'ї, своїх дітей, свій дім у пошуках кращого заробітку на чужих теренах. Згідно зі звітом Генерального Секретаря ООН з моніторингу світового населення, присвяченому міжнародній міграції та розвитку, Україна посідає четверте місце за кількістю міжнародних мігрантів [7]. Так, близько 20 млн. українців живуть за межами України як закордонні українці, а близько 7 млн. є трудовими мігрантами (тобто виїжджають в інші країни з метою працевлаштування) [10].

За даними досліджень, основними причинами виїзду трудових мігрантів є бажання заробити грошей та відсутність роботи в регіоні. Лише невелика частка виїжджає з метою переїзду всієї сім'єю до іншої країни на постійне місце проживання. Жінки іноді виїжджають з матримоніальними намірами. Батьки їдуть працювати за кордон з метою заробити грошей на наступні потреби: навчання дітей, будівництво або придбання житла для себе та дітей, для забезпечення повсякденних потреб дітей та близьких, виплату боргів [10].

Турбуючись про матеріальні потреби сім'ї, трудові мігранти нехтують потребами психологічними, а тим не менше, трудова міграція має вкрай негативні наслідки як для особистості самого мігранта, так і для психоемоційного благополуччя його сім'ї.

Так, виявлено, що міграція з ціллю заробітку спричиняє значний стрес. На думку польських дослідників [9], із списку 30 найбільш стресогенних ситуацій мігрант стикається з 16, такими як сепарація / ізоляція, втрата роботи, сексуальні проблеми, зміна фінансового становища, зміна обов'язків праці, життєвих умов, особистих звичок, місця проживання, способу розважатися тощо. Окрім зазначених стресогенних факторів, впливає також зміна суспільної позиції мігранта, а саме, суспільна позиція мігранта в приймаючій країні, як правило, є нижчою, ніж на батьківщині. Окрім того, мігрант стикається з відчуженістю та маргіналізацією, що проявляється через обмеження реалізації суспільних ролей (наприклад, батька, матері) та обмеження участі в основних інституціях суспільного життя (охорона здоров'я,

соціальні виплати, освіта, неможливість брати участь у виборах тощо).

Все це спричиняє значний стрес, який може призвести не лише до погіршення самопочуття чи здоров'я, а й до зміни в системі цінностей, спричинити глибоку кризу. Так, за даними досліджень Богдана Рожновські і Дороти Брик [9], система цінностей мігрантів кардинально міняється під впливом довгого перебування за кордоном. А саме, під час еміграції і після повернення додому значно втратили для респондентів вагу такі цінності, як добрі стосунки з родиною, сімейний добробут, здоров'я. Під час еміграції так само значно втрачають вагу такі цінності, як безтурботне життя, особиста свобода, що автори пов'язують із важкими умовами праці, та людська пошана, внаслідок відчуття самотності, відчуженості.

Окрім того, стрес, спричинений трудовою міграцією, негативно позначається на здоров'ї та самопочутті людини. Так, за дослідження Зофі Кавчинської-Бутрим [3], респонденти оцінювали своє здоров'я позитивно до виїзду за кордон, суб'єктивна оцінка здоров'я під час роботи за кордоном значно погіршується, а оцінка здоров'я після повернення значно гірша, ніж до міграції, але вища, ніж під час міграції. Найчастіше мігранти скаржаться на втому, роздратування, схвилювання, безсоння, на різного роду больові недомогання – біль костей, м'язів, спини тощо. Тут ми стикаємося з явищем соматизації психосупільної ситуації людини. Причиною погіршення авторка вважає наявність стресу та факт меншовартості, суспільної маргіналізації, якій підлягає мігрант в приймаючій країні.

Заслужують також на увагу емоційні переживання трудових мігрантів, найбільш поширеними серед яких є ностальгічний смуток за домом, почуття самотності, ізолюваності, втрата почуття самоповаги як наслідок постійної зміни праці і необхідності виконувати важку роботу, тривожність, спричинена нелегальним становищем в країні, почуття вини стосовно залишених вдома членів сім'ї. Все це може призвести до депресії, алкогольної залежності та інших психічних розладів [11].

Не менш важким та драматичним є досвід повернення додому. Адже мігрант сприймає дім ідеалізовано, таким, яким він його полишив багато років тому, в той час як могли відбутися кардинальні зміни: дорослішання дітей, зміна сімейних ролей, побуту тощо. Окрім того, як вже зазначалося вище, особистість мігранта за час перебування за кордоном теж зазнає значних змін. Як наслідок, колишній мігрант

почуває себе самотнім, безпорадним, розчарованим, він відчуває себе ізольованим у рідному для нього суспільстві.

Підсумовуючи, можна виділити наступні негативні наслідки трудової міграції для особи мігранта: зміна системи цінностей, зокрема знецінення сімейних стосунків та особистої свободи; негативні емоційні переживання, що можуть призвести до різного роду психічних розладів; погіршення самопочуття та здоров'я.

Окрім самого мігранта, від заробітчанства також потерпають члени його сім'ї. Це відбувається перш за все через зміни в сімейній ситуації, а саме:

- сім'я залишається формально повною, проте функціонує де-факто як неповна;
- відсутність члена сім'ї збільшує ризик її розпаду;
- деякі члени сім'ї переживають біль розлуки – як ті, що виїхали, так і ті, що залишилися вдома;
- збільшується ризик поразки в процесі соціалізації та виховання дітей [2].

Найбільш уразливими до вищевказаних змін є, без сумніву, діти, що змушені рости без батька чи матері, а то і без обох батьків. Розглянемо, які саме негативні наслідки може мати еміграція батьків для особистості дитини.

Так, експертами (серед яких виступили працівники служб у справах неповнолітніх, управлінь у справах сім'ї, молоді та спорту, педагоги, соціальні педагоги та шкільні практичні психологи) здебільшого були виділені такі негативні зміни в поведінці дитини: пропуски занять без поважних причин, зниження успішності у навчанні, агресивна та неспокійна поведінка, вживання алкоголю та наркотиків, тютюнопаління. Відбуваються зміни в системі цінностей дітей, батьки яких перебувають на заробітках. Школа стає питанням престижу, а не здобуття освіти [8].

Експерти стверджують, що з від'їздом батьків частішають прояви девіантної поведінки у дітей. Дитина стає агресивнішою, починає прогулювати школу, скоює дрібні правопорушення, як-то пошкодження шкільного інвентарю, участь у бійках, порушення суспільного порядку. Збільшуються випадки потрапляння в залежність від комп'ютерних ігор, що часто і є причиною пропуску занять у школі. Відомі випадки залучення дітей трудових мігрантів до алкоголізму, наркоманії, бродяжництва. Кожній десятій опитаній дитині відомі випадки

пропозицій займатись розповсюдженням наркотиків, проституцією та порнографією.

Загалом, серед проблем, які постають перед дітьми заробітчан, експерти виділяють наступні:

- проблеми психологічного характеру (сум за батьками, пригнічений стан, відсутність підтримки, відчуття незахищеності, складність прийняття рішень);
- проблема дозвілля;
- проблеми з навчанням;
- проблеми знаходження спільної мови з оточенням (сварки з родичами, непорозуміння з друзями тощо);
- матеріальні проблеми.

За даними досліджень, дві третини дітей стикаються з вищевказаними проблемами [8].

На думку шкільних практичних психологів, діти трудових мігрантів почуваються самотніми, соціально занедбаними, переживають внутрішній психологічний дискомфорт, не мають відчуття опори. Практичні психологи відзначають такі основні причини звернень до них дітей заробітчан та запитів третіх осіб (родичів, вчителів): труднощі в регуляції власної поведінки (девіантна поведінка, агресивність, складні взаємини з членами родини, однолітками); потреба емоційної підтримки; особистісні проблеми (депресія, втрата інтересу до життя, почуття провини, стосунки з протилежною статтю); тривожність; труднощі у навчально-пізнавальній діяльності. Стосовно запитів третіх осіб, то тут найчастіше причиною звернень стає девіантна поведінка та депресивні стани [1].

З дітьми трудових мігрантів стикаються не лише шкільні психологи, а й дитячі психотерапевти. Зокрема, свій досвід роботи з дітьми трудових мігрантів описує Г. Католик [4]. Вона стверджує, що ці діти стикаються зі значним емоційним дефіцитом внаслідок нестачі батьківської любові; відчувають себе непотрібними, знеціненими; відчувають образу на батьків і водночас мають почуття провини (оскільки переконані, що батьки дуже важко працюють для їхнього блага).

Підсумовуючи, спробуємо визначити, які психоемоційні переживання характерні для дітей трудових емігрантів і які їхні причини:

- Переживання втрати. Для дитини така тривала розлука з батьками є надзвичайно болісною і викликає почуття туги, нестерпний біль розлуки, відчуття покинутості.
- Відсутність відчуття опори. Сім'я є важливою опорою навіть для дорослої людини, що вже казати про дитину, що повністю залежна від дорослих і не може дати собі раду сама. Коли сім'я втрачає цілісність, дитина не відчуває себе в безпеці, що призводить до високого рівня тривожності та різного роду страхів.
- Образа на батьків. Відчуваючи себе покинутою, дитина буде відчувати образу чи навіть злість на батьків, які її покинули. Дуже часто ця образа є неусвідомленою, оскільки, по-перше, дитина любить батьків та скучає за ними, а тому буде намагатися втримати і так дуже примарний зв'язок з ними, по-друге, батьки, як правило, не втомлюються повторювати, що вони змушені поневірятися по чужих краях і важко працювати лише заради блага дитини, а тому будь-які дитячі образи будуть розглядатися як прояв невдячності.
- Почуття провини. Образа та злість на батьків, а також розмови про каторжну працю заради дитини будуть викликати у неї почуття провини, часто неусвідомлене.
- Занижена самооцінка. Той факт, що батьки її покинули, може створити в дитини відчуття, що вона погана, недостойна їхньої любові.

Отож, як бачимо, досвід роботи з дітьми трудових мігрантів показує, що вони стикаються з рядом серйозних труднощів психоемоційного характеру, схильні до депресивних станів та девіантної поведінки, а отже, потребують відповідного психологічного супроводу.

Окрім значних негативних переживань, що притаманні цим дітям, змінюється також сприйняття ними власної сім'ї. Так, за даними наших досліджень [5], діти трудових мігрантів, на відміну від контрольної групи, не сприймають свою матір як таку, що задовольняє їхні потреби, а батька включеним у сім'ю. Також цим дітям важко визначитися із ролями, які відіграє кожен у сім'ї, а особливо із їхньою власною роллю в сім'ї. Слід також зазначити, що ситуація відсутності матері сприймається як більш несприятлива, ніж ситуація відсутності батька.

Як бачимо, трудова міграція має значні негативні психологічні наслідки як для самого трудового мігранта, так і для його сім'ї, а особливо для дітей. Трудова міграція спричиняє значний стрес для особи мігранта, змінюється його система цінностей, погіршується фізичне самопочуття. Негативні психоемоційні переживання трудового мігранта можуть призвести до алкогольної залежності, депресії та інших психічних розладів. Негативні наслідки трудової міграції прослідковуються також і для сімей трудових мігрантів, що, хоч і формально залишаються повними, але по суті функціонують як неповні. Особливо гостро переживають ситуацію розлуки з батьками діти трудових мігрантів, що часто мають значні проблеми психоемоційного характеру, занижену самооцінку, схильність до девіантної поведінки. І хоча проблема дітей трудових мігрантів є надзвичайно важливою, проте дуже мало вивченою і потребує подальших досліджень з метою розробки психокорекційних програм для роботи з цією категорією дітей.

Література:

1. Варениця О., Макаренко О. Соціально-психологічні проблеми дітей у родинах нелегальних трудових мігрантів// Український науковий і громадсько-політичний часопис «Соціальна політика і соціальна робота», № 2-3, 2006. – С. 72-83.
2. Кавчинська-Бутрим Зофія. Користі та втрати учасників міграції – результати власних досліджень // Міграція – виклик XXI століття/ За ред. Мацея Ст. Зємби. – Люблін: Видавництво Люблінського католицького університету, 2008. – С. 143-151.
3. Кавчинська-Бутрим Зофія. Міграція – мікросуспільна перспектива: індивідуальні та сімейні користі, витрати і втрати // Міграція – виклик XXI століття/ За ред. Мацея Ст. Зємби. – Люблін: Видавництво Люблінського католицького університету, 2008. – С. 103-107.
4. Католик Г. Діти трудових емігрантів: особливості особистісних конфліктів (опис психотерапевтичного досвіду)//Вісник Львівського університету. Філософські науки, вип. 1, 2008. – С. 220-228.
5. Ковальчук А. Уявлення про сім'ю в дітей трудових емігрантів/ Дитяча та юнацька психотерапія: теорія і практика/ за заг.

- ред Г. В. Католик. – Львів: Астролбія, 2009. – С. 134-141.
6. Мотиль В. Політика України щодо трудової міграції в ЄС: правові аспекти // Міграція – виклик XXI століття/ За ред. Мацяя Ст. Зємби. – Люблін: Видавництво Люблінського католицького університету, 2008. – С. 70-73.
 7. Політика України у сфері контролю над нелегальною міграцією. – К, 2006. – С. 9.
 8. Проблеми дітей трудових мігрантів: аналіз ситуації. – К, 2006. – 63 с.
 9. Рожновські Богдан, Брик Дорота. Стрес, обумовлений еміграцією, і його наслідки для системи цінностей емігрантів // Міграція – виклик XXI століття/ За ред. Мацяя Ст. Зємби. – Люблін: Видавництво Люблінського католицького університету, 2008. – С. 119-142.
 10. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів: Навч.-метод. Посібник/ За редакцією К. Б. Левченко, Трубіанової І. М., Цушка І. І. – К.: ФОП «Купріянова», 2007. – 240 с.
 11. Суліван А. Відчуваючи серцебиття мігранта. – Львів: Видавництво «АРТОС», 2009. – 112 с.